

Martin Ďurďovič: *Vyprávění a rozhovor: Teorie sociální intersubjektivnosti*

Praha: Sociologické nakladatelství (SLON)
/ Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 2019,
326 s.

Česká sociologie vstřebává fenomenologické inspirace již dosti dlouho. V sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století u nás o fenomenologicky orientované sociologii psali zejména Eduard Urbánek a Dilbar Alieva. Od devadesátých let můžeme v českém prostředí sledovat poměrně rozmanité podoby recepce západních teoretických i metodologických koncepcí, které byly fenomenologií různě ovlivněny: ať už se jedná o východiska sociálního konstruktivismu, etnometodologie či kvalitativní výzkumné postupy. Máme k dispozici překlady některých klíčových textů v češtině (kniha Bergera a Luckmanna) i slovenštině (vybrané Schützovy práce), stejně jako sekundární literaturu a původní studie. Vliv mělo po roce 1989 též obnovení kontaktů s badateli z Německa, včetně českého sociologa Ilji Šrubaře, který patří k nejvýznamnějším Luckmannovým žákům. Nová kniha Martina Ďurďoviče, která je primárně „příspěvkem k obecné sociální teorii“, do tohoto vcelku členitého terénu vnáší další originální prvky.

Autor si stanovil dosti ambiciózní úkol: „rozvinout prostřednictvím výzkumu intersubjektivnosti možnosti hermeneutického uvažování v sociologii a dát tomuto uvažování realistický ráz“ (s. 13). Snaze o jeho splnění je věnováno 17 kapitol na 300 hutných stranách a jistě zde nemohu podchytit detaily důkladně strukturované argumentace. Pokusím se jen souhrnně naznačit základní skladbu knihy, celkové zaměření a význam každé z pěti částí, abych následně kriticky poukázal na nedostatky, které v Ďurďovičově textu spatřuji.

První část knihy, nazvaná „Vymezení tématu“, poskytuje prvotní východisko v Husserlových fenomenologických úvahách o intersubjektivitě a jejich vztahu k fi-

losofii subjektu. Následně autor vztyčuje čtyři hlavní pilíře svého teoretického pojetí sociální intersubjektivnosti. Prvním pilířem je *hermeneutika*, která se zabývá samotnou aktivitou rozumění či interpretace. Druhým pilířem se stává (kritický) *realismus*, který má napomoci provázat „dění smyslu“ a „reálné dění“ prostřednictvím „intersubjektivního propojení jedinců“ (s. 47). Jako třetí pilíř autor ustavuje „mezorovinu“ *sociálních vztahů*, jejímž „rudimentárním jádrem“ je právě intersubjektivita (s. 49). Konečně čtvrtým pilířem další teoretické systematizace je (s inspirací u M. Archerové) *morfogenetický přístup*, jenž má napomoci podchytit jak reprodukci sociálního řádu, tak změnu – emergenci a generování nových způsobů jednání. V závěru první části pak Ďurďovič upřesňuje svůj výzkumný záměr v návaznosti na problémy „predikce a řízení jednání“ – sociální intersubjektivitu chápe jako výraz rezistence, která se „vzpírá technickému formování“ (s. 63), tedy vlastně jako určitý protiklad snah o sociální inženýrství.

Ve druhé části zasazuje autor svůj teoretický příspěvek do kontextu sociální teorie. Předkládá zde kritiku „hermeneutického idealismu v sociologii“ (reprezentovaného Habermasem, Baumanem a Giddensem), který neodlišuje reálné od interpretovaného, neboli „reálné dění ztotožňuje s děním smyslu“ (s. 78). Ďurďovič se vymezuje vůči představě, že by „pluralita struktur“ měla „pouze virtuální existenci v hlavách aktérů sledujících své každodenní osudy“ (s. 80). Následně prohlubuje teoretický rozbor „analytického dualismu“ prvních dvou pilířů – hermeneutiky a realismu –, pro jejichž „strategickou alianci“ v podobě hermeneutického realismu se vyslovuje. Dospívá k programu „generativní hermeneutiky“, která se zabývá šířením smyslu napříč sociálními vztahy, proměnami porozumění projevujícími se v jednání a vyvolávajícími sociální změnu (s. 93). Souvislost třetího a čtvrtého pilíře – sociálních vztahů a morfogenetického přístu-

pu – je pak vybudována prostřednictvím úpravy koncepce morfogenetického cyklu M. Archerové. Výsledkem je souhrnné pojednání o „modifikaci struktur vlivem sociální interakce“ (s. 110), čímž se do realistického kauzálního uvažování vnáší ohled na „hermeneutickou emergenci“.

Třetí část s názvem „Výzkumy sociální intersubjektivit“ pojednává především o čtyřech sociologických klasikách, kteří byli vybráni coby „zdroje úvah o sociální intersubjektivitě“, vlivné v pozdější sociální teorii. Ďurđović přibližuje vybrané myšlenky Simmela, Schütze, Meada a Goffmana, které považuje za přínosné pro svůj vlastní přístup. Jde mu o identifikaci určitých „konvergentních tendencí“ (s. 184), jež by mohly posloužit pro následné rozvinutí generativní hermeneutiky prostřednictvím pojmů vyprávění a rozhovoru. Uvedené sociology podle autora spojuje určitý naturalismus, který je nejvíce patrný u Simmela a Meada, nejméně u Schütze. Dalším společným prvkem je „deficit makrosociologického uvažování“ (s. 187), jenž je nejnižší u Simmela. Podobně je tomu s převládajícím zájmem o vysvětlení sociálního řádu na úkor sociální změny, resp. převahou konsensu nad konfliktem. Ďurđovićovo vlastní pojetí chce proto „propojovat hermeneutiku a naturalismus, mikrosociální a makrosociální, reprodukci a změnu řádu, konsenzus a konflikt“ (s. 191).

Ve čtvrté části, pojmenované „Narativní intersubjektivita“, se text podrobněji obrací k prvním z titulních pojmů knihy. Hlavním zdrojem je Ricoeurova teorie narativity, zvláště pak koncepce trojí *mimésis*. Ďurđović soudí, že „analýza vyprávění rozfázovaného do momentů prefigurace, konfigurace a refigurace naznačuje způsob, jak sociální intersubjektivitu dynamizovat a otevřít změně“ (s. 214). Vyprávění jako „líčení světa“ ovlivňuje i „reálné“ procesy sociálního dění, přičemž zachycuje aspekt proměnlivosti. Dále autor předkládá svůj návrh na propojení Ricoeurovy koncepce hermeneutické emergence a kon-

cepce sociální morfogeneze u Archerové. Narativní prefigurace odpovídá sociálnímu podmiňování, narativní konfigurace je kompatibilní se sociální interakcí a narativní refigurací lze spojit s pojmem strukturálního propracování. Narativita tak podle autora přispívá k realizaci sociálních změn v soudobých společnostech ve chvíli, kdy narativně utvářený smysl přechází do reality sociálního jednání.

Pátá a poslední část knihy se věnuje „dialogické intersubjektivitě“ v návaznosti na Gadamerovu filosofii. Ďurđović odlišuje rozhovor jako *konverzaci* od rozhovoru jakožto *dialogu*. Pojmem konverzace rozumí „jednoduchou formu rozhovoru, která intersubjektivně propojuje řečové promluvy jedinců“ (s. 256) a je spojená spíše s neproblematickou reprodukcí řádu. Dialog je oproti tomu chápán jako „způsob komunikace, který jedince spojuje ke společné reflexivitě v praktických situacích“ vyžadujících „uvažování a rozhodování o jednání“ (s. 262). Právě v dialogu se podle autora „generuje smysl přesahující vědomí těch, kdo se ho účastní“ (s. 272), dává tudíž vzniknout skutečně novému. Díky tomu lze hermeneutické pojetí dialogu vztáhnout k procesu sociální morfogeneze, tedy proměňování stávajících struktur. Závěrem Ďurđović dospívá k pokusu o propojení vyprávění a rozhovoru skrze pojem „dialogu vyprávění“, v němž prostřednictvím názorového střetávání dochází k diskusi otázek překračujících dílčí problémy. Jde zejména o argumentační přesvědčování druhých, jež může zakládat celospolečenskou změnu. Z „kořenů dialogické racionality“ tak vyrůstá demokratická občanská společnost (s. 291).

Jak je vidět z předložené synopse, autor do svého textu včleňuje nesmírně široké a rozmanité pole problémů, témat i koncepcí. Domnívám se, že nehlubším jádrem problému je zde otázka „reality“ sociálních jevů. Ďurđovićovo řešení vedené tezí, že „hermeneutika a realismus by k sobě měly najít cestu“ (s. 185), však považuji

spíše za krok nazpět. Hned na počátku knihy je představen protiklad „dění smyslu“ a „reálného dění“, od něhož se veškerá další argumentace odvíjí. V zásadě se tím reprodukuje karteziánská dualita ducha a hmoty, již se filosofie i sociologická teorie pokouší různými způsoby překonat už přinejmenším jedno století. Je příznačné, že kniha ignoruje a obchází klíčový sociologický poznatek Thomasova teorému. Đurđović jako by nedovedl plně zohlednit, že i samotná „realita dění“ je výsledkem prisuzování určitého „smyslu“ a jakákoliv její „objektivita“ vyvstává z praktické konstituce intersubjektivně sdíleného světa. Rozhodně zde nejde o to, co autor smetá ze stolu jako „přemrštěnost vyhraněně konstruktivistického východiska“ (s. 227), tedy že „v představě sociálně konstruované reality (...) se dění mimo komunikaci, mimo dění smyslu, stává zdánlivě nepodstatným“ (s. 226). Nejedná se o „libovolné konstruování reality“ (s. 230) ani o „představu, že mimo tyto konstrukty má realita ráz pouhého nic“ (s. 227). Berger s Luckmannem nic takového netvrdí. Podstata je jinde: „dění smyslu“ a „reálného dění“ jsou jedno a totéž; objektivita „skutečnosti“ nemá být chápána jako samozřejmá vnější данost, ale jako výsledek lidského konání v procesu objektivace. Nejde o to, že by takto konstruované sociální skutečnosti existovaly „pouze virtuálně“ a „v hlavách aktérů“ (s. 80); otázkou spíše je, *jak* je vůbec možná jakákoliv shoda o společně obývaném světě. Koncepce sociální konstrukce reality je tak v knize značně dezinterpretována a není jí věnována seriózní pozornost.

Podobně okrajově a odtažitě jako o přístupu Bergera a Luckmanna pojednává Đurđović o etnometodologii, pro niž je ovšem intersubjektivita ústředním problémem a tématem. Pár stručných poznámek však v zásadě nepřekračuje učebnicové náčrty, v nichž hrají prim zmínky o rušivých experimentech. Přitom právě v Garfinkellově díle i v práci jeho následovníků bychom

mohli najít myšlenky docela blízké Đurđovićovým závěrům o „emergentní intersubjektivitě“. Nedílnou součástí etnometodologie je ostatně i programový zájem o to, „jak si jedinci mezi sebou o sociálním dění vyprávějí“ (s. 18), ačkoliv se místo pojmu „vyprávění“ či „narrativu“ pracuje s pojmem „vykazatelnosti“ či „praktické vysvětlitelnosti“ (*accounts, accountability*). Obdobný osud stihl pod obálkou Đurđovićovy knihy i konverzační analýzu, která z etnometodologie přímo vychází. Je sice diskutována soustředěněji (na necelých dvou stranách), avšak zběžně, zkráceně a nepřiliš uspokojivě. Překvapivé je to zvláště s ohledem na zakotvení Đurđovićovy práce v pojmech „vyprávění“ a „rozhovoru“, což jsou záležitosti, které právě konverzační analýza důkladně zkoumá už přes půl století. Hluboce sociologické (a nadto „naturalistické“) motivace konverzační analýzy zaměřené na organizaci řečové interakce by snad zasloužily důkladnější pozornost. Ačkoliv Đurđović poznamenává, že „je klíčové neztratit ze zřetele reálné konverzace“ (s. 260), o realitě *vyprávění a rozhovoru* se z jeho knihy dozvíme jen vcelku málo. Spíše než na jakékoliv konkrétní společenské dění totiž autor při odkazech k sociálnímu životu spoléhá na samozřejmě sdílenou zkušenost čtenáře: „Tato věc je všem dobře známa“ (s. 222), to „všichni známe z vlastní zkušenosti“ (s. 258).

Výběr myšlenkových směrů a badatelů, na něž autor ve své knize kriticky nebo souhlasně reaguje, je pochopitelně ovlivněn – jak připouští – i jeho vlastními preferencemi. Asi mu tedy nelze zazlívat, že namísto sociologů, kteří s pojmem intersubjektivnosti systematicky pracují, si (s výjimkou Schütze) ve třetí části vědomě zvolil autory, v jejichž díle se tento pojem objevuje jen sporadicky či vůbec (s. 113), a ve čtvrté a páté části knihy s jejich vkladem pracuje jen poskrovnu. Đurđović zde upřednostňuje inspirace převzaté z filosofických prací Gadamera a Ricoeura, což s sebou nese potřebu jejich úvahy různým způsobem

překládat, aby se hodily pro teoretizování o společnosti. Tradice naší disciplíny přitom skýtá dost velké množství podnětů sama o sobě – východisek i možných rozřešení, která mají oproti filosofickým textům tu výhodu, že už jsou pevně zakotvena v sociologickém zkoumání a přímo reagují na jeho specifické tenze i vleklé obtíže. Zdaleka tím nechci říct, že filosofie nemá pro sociologii význam; spíš se přimlouvám za to, aby bohatost sociologického myšlení nebyla přehlížena a schematizována.

V čem tedy spočívají ony úvodem zmíněné originální prvky, které do českého sociálněvědního prostředí Ďurđovičova kniha vnáší? Základem celé knihy je vlastně autorova dvojí nespokojenost: plynoucí na jedné straně ze zpřetrhané vazby společenských diskurzů a „reality“, na druhé straně z náhledu, že teorie sociální intersubjektivit jen zřídka promlouvají o „makrosociálních“ záležitostech. Myslím, že právě v explicitní snaze o korekci dosavadních pojednání v těchto dvou ohledech spočívá neotřelost Ďurđovičova přístupu k sociální intersubjektivitě, což je třeba ocenit. Z takto formulovaných problémů však zároveň plyne, že Ďurđovičovo myšlení zůstává zaklesnuté v dualitě individualismu/holismu či mikro-/makrosociologie jakožto kontrastů přenesených do hermeneutické reformulace vztahu „mezi individuálním vědomím a celkem dění“ (s. 41). Ačkoliv se je snaží překonat či přemostit, zůstávají tyto i další sociologické antinomie přítomny jako základní vztažný rámec. Společnost, jejíž záblesky v Ďurđovičově knize spatřujeme – přesněji řečeno společnost, kterou si při čtení knihy musíme s autorem jen představovat –, je v posledku společností neproblematických „jedinců“, nosících ve svých samostatných „myslích“ vlastní „názory“, které si mezi sebou v „komunikaci“ vyměňují, čímž „navazují“ a „udržují“ sociální „vztahy“, atd. I přes promyšlenou strukturu textu a systematický postup argumentace se tak lze jen stěží zbavit dojmu celkové těžkopád-

nosti. Přínosy fenomenologie a hermeneutiky pro sociologii, spočívající právě v hlubokém a radikálním promýšlení tradičních sociologických konceptů a pečlivém rozboru konstitutivních prvků lidské sociality, se v Ďurđovičově pojetí jaksi vymykají z kloubů. Přenesené do realistických a makrosociologických kontextů jako by nakonec pozbývaly část svého opodstatnění, významu a naléhavosti.

Jakub Mlynář

Martin Hájek, Petr Kaderka, Jiří Nekvapil, Tomáš Samec: *Kdo šetří, má za tři? Diskurz šetrnosti v proměnách české společnosti*

Praha: Sociologické nakladatelství (SLON) 2019, 312 s.

Monografie *Kdo šetří, má za tři? s podtitulem Diskurz šetrnosti v proměnách české společnosti* je výsledkem poctivé intelektuální práce autorského kolektivu, který reflektuje formování diskurzu šetrnosti v kontextu české společnosti a jeho vliv na ekonomické jednání sociálních aktérů. Zvolené téma se stává aktuálním zejména v obdobích ekonomické nestability, kdy různí aktéři svádějí symbolický boj o vymezení šetrnosti ve veřejném diskurzu. S využitím různých diskurzivních strategií definují význam a hodnotu šetrnosti, aby ovlivnili myšlení a jednání ostatních aktérů. Jejich definice situace se různí a záměrem autorského kolektivu je vysvětlit, proč tomu tak je, z jakého důvodu je pojem šetrnost v současném veřejném (mediálním, politickém, rodinném) diskurzu kontroverzní.

Klíčový teoretický pojem šetrnost je analyzován v sedmi kapitolách, jež obsahují jasně formulovaný cíl, samotný obsah sdělení, konstruktivní kritiku, ilustrativní příklady a závěry. Konkrétně první kapitola představuje úvod do zkoumané problematiky. Na základě ilustrativních příkladů z veřejného diskurzu v českých médiích